

УДК 159.964.2+159.955

Фокшей Дмитро

**ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ
АГРЕСИВНОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ**

У статті розглядається агресивність як вагома характеристика ідентичності особистості у сучасному споживацькому суспільстві. Порушується проблематика з огляду на зростаючу агресивність у суспільстві, яка, зокрема, виявляє себе в ідеях та загальному змісті численних інтернет-спільнот, як наприклад, відеоблозі Mr.Freeman.

Ключові слова: *агресія, деструктивність, танатос, ерос, інтернет-простір, Mr.Freeman.*

Fokshey D. Philosophical and psychological interpretation of aggression in modern world

This article proposes the understanding of aggression as an important identical characteristic of personality in modern consumer society. Author applies to this problem taking into consideration the increase of violent acts in society, which reflects in ideas and content of numerous Internet-societies, especially in Mr.Freeman's video blog.

Key words: *aggression, destruction, libido, thanatos, eros, Internet-society, Mr.Freeman.*

Фокшей Д. Философско-психологическое толкование агрессии в современном мире

Статья представляет собой размышления на тему агрессивности как весомой черты идентичности личности в современном обществе потребителей. Автор обращается к данной проблематике ввиду усиления агрессивных проявлений в обществе, что отображаются в идеях и общем содержании многочисленных Интернет-сообществ, в частности видео блога Mr.Freeman.

Ключевые слова: *агрессия, деструктивность, либидо, танатос, эрос, интернет-сообщество, Mr.Freeman.*

Декілька років тому в інтернет-просторі з'явився персонаж, який відразу став популярним, особливо серед молоді.

Mr.Freeman – самопроголошений мультиплікаційний гуру, намальований з головою-яйцем і порожніми очима, презирливий мудрець. Існує майже два десятки злих і агресивних проповідей, які набрали понад 30 мільйонів переглядів. Як новий інтернетний черв'як, що отримав людську подобу, і прижився завдяки тому, що говорив про стан суспільства сьогодні, особливо гостро у зухвалій манері, акцентуючи увагу на негативних чинниках, і намагався зачепити й принизити всіх, хто його слухав. Але саме в такому приниженні Mr.Freeman намагався донести переоцінку цінностей, тобто відкидання всіх усталених взаємин у суспільстві та етичних правил і створення нової вільної особистості, яке на цей момент є надзвичайно актуальним питанням.

Актуальність нашого дослідження викликана потребою аналізу джерел сучасної людської агресивності та деструктивності з метою запобігання їх поширенню. Об'єктом нашого дослідження є вплив ідеологій інтернет-спільнот на особистість, предметом – агресивність як реакція на радикальність закликів віртуальних промовців.

Починаючи з ХХ ст. яскраво висвітлилася криза людяності, що вразила цивілізацію. Бездуховність, втрата «суто людських» орієнтирів, небажання розвиватися і самовдосконалюватись – одні з основних характеристик епохи. Постійна незахищеність, з відчуттям якої живе людина, кожен раз стає перепоною на шляху людства до духовного багатства і досконалості. Апофеозом цього стає охоплення тваринними інстинктами, оспівування дурості, поклоніння перед розпустою та все новими і новими ідолами (наприклад, надсучасні новинки технології чи індустрії розваг – герої фільмів та комп'ютерних ігор). Людина вже не «господар світу» і своєї долі, а маріонетка в руках самою ж нею створених умов і форм буття. У цих умовах цінність людського життя надзвичайно зростає, незважаючи на всі спроби його масового знецінення (війни, криміналізація суспільства і держави, падіння моралі тощо), а деструктивними виявляються всі ті сили, які наражають на небезпеку саме життя людини. Кожен з нас це може зауважити й, напевне, не погоджується з таким укладом життя, але нічого не хоче змінювати. Уособленням таких змін є доволі популярний персонаж у російськомовному інтернет-контенті – Mr.Freeman (понад 34 млн переглядів відеоблогу на YouTube станом на 11.01.2013).

Якщо уважно розглянути, то можна зауважити, як під час цих відео не раз з'являється напис «есе homo», що певною мірою наводить нас на думку, що людина, яка створила цей персонаж читала Ф. Ніцше чи хоча б побіжно була ознайомлена з його філософією. Підтвердженням цього стає вислів Mr.Freeman, дуже близький за духом до ніцшеанства: «Я ніколи не хотів революції, де проливається людська кров, я ніколи не закликав до різанини, де свинець розмазує мізки по стіні. Революція може бути тільки одна – революція свідомості» [7]. Напевне, це стає основною причиною, чому мультиплікатор вирішує, що найкращий спосіб донести ідеї до широких мас – це у критичній формі висміювати їх усталений спосіб життя. Не одноразово Mr.Freeman намагається переконати людей в тому, що всі блага цивілізації – це обмеження та ярмо, які роблять з людини раба. Тобто все, що ми маємо (мобільний телефон, комп'ютер, машину чи навіть таку елементарну річ, як електрика), робить нас залежними від соціальної системи, перетворює нас у її гвинтики, які ідеально підходять до великої машини під назвою «Культура», чи «Соціум».

Найпростіше посилання, яке подає Mr.Freeman – «Чи хоча би хтось з вас здатний покинути *зону комфорту*?» Наприклад, просто взяти і віддати свій телефон першому зустрічному чи якийсь інше благо, що було здобуте важкою працею нами чи наших рідних. Звісно, ми можемо зробити подібний вчинок, але після цього будемо думати про поновлення нашого блага і повернення в нашу стереотипну та сформовану зону комфорту. Отже, логічним висновком є те, що ніхто з нас не здатний повністю відмовитися від усіх досягнень людства. З іншого боку, почувши такий заклик, більшість людей (з метою самозбереження) буде реагувати агресивно.

Чому ж саме така реакція? Як уважає Е. Фромм, розвиток соціуму, створення великої кількості предметів комфорту обмежило людину як індивідуальність, зробило її залежною, а не вільною. За роки нашого існування ми звикли до комфортного життя, і загроза його втрати лякає. Все нове, що нам пропонують у різноманітних явних і неявних формах (популяризація технічних новинок у масових виданнях, нав'язування образу «сучасного чоловіка»/«сучасної жінки», якими може бути кожен з нас, якщо купити ще один елемент комфорту) робить нас прив'язаними до задалегідь заданої системи, кожна новинка викликає в нас відчу-

ття простої підміни господаря, все одно провокує неусвідомлене відчуття рабства. І тут заклик Mr.Freeman-а про те, що ми маємо бути вільним, стає суперечливим: вільними від чого і вільними для чого? Схоже на те, що ми говоримо про чергову підміну понять, адже власне поняття свободи для більшості представників суспільства споживачів є незрозумілим. Е. Фромм, представник неофрейдизму, зауважував, що соціально-психологічний парадокс нерозуміння й відмови від свободи є наслідком бажання людини бути підвладною чи то диктатурі держави, чи анонімній владі ринку, «... просто перетворившись на гвинт машини: не у вільну людину, а в добре нагодований й гарно одягнений автомат» [5, с. 7]. Тому, обмірковуючи такий логічний висновок, більшість людей на свідомому чи несвідомому рівні будуть розчаровані через неможливість щось зробити, чи сказати прямо в вічі новому пророку про те, що він задурює нам мізки, бо це ж намальований персонаж (коментування роликів в YouTube однозначно не замінить повноцінного спілкування, а це означає – людина не отримає відповідей на всі свої питання). Отже, будемо намагатися захистити звичний стан речей, будемо реагувати агресивно, тому що в нашій голові відбулася якась зміна, нам незрозуміла, хоча й тільки на буденному рівні. З етичного погляду ми побачимо, що така реакція повністю неприпустима, оскільки сам вияв агресії розуміється в нашій культурі як неприпустимий й такий, що заслуговує покарання [3, с. 169]. Основна проблема полягає у перебільшенні її ролі в людській поведінці. Наше суспільство через високий рівень культури старається відкинути соціальні складові, які є першопричиною деструктивності. Ще Т. Гоббс порівнював людину з вовком. А. Шопенгауер стверджував, що «людина – це хижий звір», і все її «життя побудоване на вбивстві». На основі такого розуміння людини О. Шпенглер пояснює причину заочної міжособистісної війни: «Хижий звір – ворог кожному. Він не терпить у власному колі собі подібних. Розуміння про королівську власність залягає саме тут». І далі: «Із сутичок між окремими хижакками виникає «війна». Характер вільного хижого звіра, в основних рисах, від самітника перейшов до організованого народу» [6, с. 111–112].

Тому не дивно, що на такі радикальні заклики Mr.Freeman-а більшість людей реагує агресивно. Тобто захищають свою територію, свою власність, свою встановлену культуру, свої стерео-

типні вподобання [5]. Оскільки ми є частинами великої діючої системи, яка не дає помітних для «середньостатистичної» людини збоїв, то коли нас хочуть з неї витягти і змінити нашу думку, наше життя, ми перш за все намагаємося захиститися. Але на практиці перевірено, що найкращий захист – це напад, і цей вислів настільки прижився в нашому житті, що навіть не задумуючись ми будемо майже автоматично реагувати агресивно. Проте ті, хто зважився сприймати й обмірковувати філософію Mr.Freeman-a, потрапили в глухий кут, адже він давав тільки поживу для роздумів, але ніяк не вирішення проблеми. Більшість людей, що обрали нового інтернет-пророка як основу для вибудовування свого світогляду, залишалися чи залишаться врешті-решт сам-на-сам з собою, своїми проблемами і у світі, де всі навколо «вовки». Після цього багато хто з них починає бути агресивними, оскільки втрачає ціннісні орієнтири, розчаровується у розкритикованій системі, але не встигає їх віднайти у філософії Mr.Freeman-a.

З огляду на те, що Mr.Freeman викликає в основному негативні емоції, потрібно розглянути їхні першопричинні ознаки та функції.

Засновник психоаналізу З. Фрейд на феномен агресії звертав порівняно мало уваги, вважаючи сексуальність (лібідо) й інстинкт самозбереження головними і переважаючими силами в людині. Проте вже у праці «Я і Воно», а також у всіх наступних публікаціях він висуває нову дуалістичну концепцію: потяг до життя (Ерос) і потяг до смерті (Танатос). Розмірковуючи про походження життя і про розвиток біологічних систем, З. Фрейд дійшов висновку, що поряд з жагою до життя (інстинктом живої субстанції до збереження і примноження) повинна існувати і протилежна пристрасть – потяг до перетворення живого в первісний неорганічний стан, потяг до розкладання живих тіл. Тобто поряд з еросом повинен існувати інстинкт смерті, який спрямований проти живого організму і тому є інстинктом або саморуйнування, або руйнування іншого, якщо спрямований назовні. Коли ж виявляється, що інстинкт смерті пов'язаний із сексуальністю, то він знаходить вираження у формах садизму або мазохізму.

Таким чином, З. Фрейд у своїй теорії біологічної детермінації людської поведінки поєднав всі типи агресії і всі форми насильства з інстинктом смерті, який незмінно присутній у підсвідомості людини [1, с. 522].

Водночас гіпотеза З. Фрейда виявилася непридатною для пояснення поведінки тварин, на відміну від К. Лоренца, який намагався витлумачувати поведінку людини і тварин, виходячи з одних принципів. Для К. Лоренца інстинкт смерті – це біологічна сила, що діє в будь-якому живому організмі, а це означає, що і тварини повинні здійснювати дії, спрямовані або на саморуйнування, або на руйнування інших особин. З цього випливає, що у менш агресивних тварин ми повинні були б виявляти частіші хвороби і ранню смерть. Однак ця гіпотеза не має яких-небудь емпіричних доказів. З. Фрейд стверджував, що потрібно враховувати «споконвічну ворожість людей стосовно один одного» і що агресія проявляється як «неможлива для знищення риса людської природи».

Дотримуючись думки про перенесення на іншу людину того, що гнітить Я індивіда, З. Фрейд дійшов висновку, що війну варто розуміти як спробу психологічного самозбереження народу, як вихід назовні деструктивного потягу до самознищення, до смерті. Таким чином, З. Фрейд тлумачить агресію як вихід, «виплескування» потягу до смерті – найважливішого, як уважають багато антропологів, феномену людського існування, що накладає свій відбиток на всі життєві прояви людини – істоти, що є вершиною еволюційної ланки [1, с. 414].

Варто наголосити, що Фрейд не стільки прояснив, скільки завуалював феномен агресії, поширивши це поняття на абсолютно різні типи агресії, і таким чином звів усі ці типи до одного-єдиного інстинкту. Можна припустити, що причиною цього стала його схильність до дуалістичного протиставлення двох основних несвідомих потягів – еросу та танатосу.

Не можна не згадати тут і теорію фрустрації Д. Долларда, що висунув на перший план дослідження психологічних механізмів насильства і, перш за все, – вивчення ролі фрустрації. Відповідно до цієї теорії, характерною як для людини, так і для різноманітних соціальних груп є цільова, орієнтована поведінка. Якщо вона не блокується іншими індивідами або групами, то така поведінка не є агресивною, не пов'язана з насильством. Причина насильницької поведінки – перешкоди для цільової діяльності індивідів і груп. Ці перешкоди з'являються насамперед у результаті нестачі деяких ресурсів, що ведуть до конкуренції у боротьбі за них. У соціальному житті такими ресурсами можуть бути: багатство,

соціальний статус, влада, безпека, рівність, свобода та ін. Насильницька поведінка зазвичай звернена до індивідів або груп, які сприймаються як джерело фрустрації, незалежно від того, чи є це джерело уявним чи реальним [5].

Проблема природи людської агресивності аналізувалася і Г. Маркузе в праці «Ерос і цивілізація». Він уважав, що З. Фрейд у пізніх працях писав про агресивність як певний маніфест невідомого «інстинкту смерті», або танатосу. Метою інстинкту смерті є припинення напруженості, болю і боротьби, тобто це не що інше, як негативне переосмислення принципу задоволення. Відповідно, первинним інстинктом людини стає ерос, спрямований на лібідо, тобто на задоволення і насолоду.

Ерос і танатос, тобто прагнення до життя і тяга до смерті, постають як опозиційні один одному сили, однак тільки в тому випадку, якщо світ ворожий щодо реалізації пріоритетного прагнення людини до задоволення і насолоди. Але якщо реальність сприяє насолоді та любові, то інстинкт смерті втрачає свій автономний статус і нівелюються суперечності у протиставленні з еросом. На думку Г. Маркузе, «конфлікт між життям і смертю тим більш обмежується, чим ближче життя підходить до стану насолоди». У випадку, коли репресії стають непотрібними, «Ерос втілює у собі, як це вже було, ціль інстинкту смерті» [3, с. 215].

Принцип реальності З. Фрейда був ключовим компонентом його аналізу агресивності. Однак, на думку Г. Маркузе, теорія З. Фрейда відображала лише певний етап соціального розвитку: все описане ним не є аналізом природних умов, а більше подібне до опису історичних подій. У сучасному постіндустріальному суспільстві репресія уже більше не є необхідністю. Якщо сучасне суспільство обмежує вільне вираження індивідуальних бажань, то воно передрікає власне падіння. Прийшов час для людини знайти справжню свободу, тобто перевернути З. Фрейда з голови на ноги. Замість тези фрейдизму про те, що цивілізація повинна вічно вести боротьбу проти недоліків людини, Г. Маркузе зображає картину «об'єднуючою і такою, що догоджає силі Еросу, закутою або викинутою хворою цивілізацією» [3, с. 39].

На думку Г. Маркузе, характер природи людини і парадигми мислення соціально зумовлені, або вони володіють незмінними змістами, що переносяться із суспільства в суспільство. Індивід потребує допомоги для того, щоб пристосуватися до соціально

прийнятних стандартів поведінки або ці стандарти взагалі потрібно відкинути, оскільки вони не мають значення для розвитку ідеальної особистості. У випадку, якщо особистість та її індивідуальність інтерпретуються з погляду її потенціалу в рамках, встановлених формами цивілізації, то вона розглядається як успішно пристосована. Якщо ж вона розуміється з погляду трансцендентності її змістовного боку, включаючи можливості, що виходять за межі її фактичного існування, то в цьому випадку вона опиниться поза встановленими формами цивілізації і з'являться нові типи особистості, несумісні з основною масою людей. Г. Маркузе стверджує, що фрейдистська теорія містить у собі ідеї критичної теорії суспільства, яку розробляв і сам Г. Маркузе. Це пов'язано з тим, що теорія З. Фрейда виражає такий погляд на природу людини, який не залежить від конкретної культури і специфіки суспільства, а також їх політичної організації. У праці «Ерос і цивілізація» Г. Маркузе погоджується з поглядами З. Фрейда: певний рівень репресії обов'язковий для існування цивілізації та культури. У той же час він вважає, що масштаби репресій у сучасному західному суспільстві не можуть бути обґрунтовані або виправдані тим, що деякий рівень репресій необхідний для самого збереження суспільства. Тому Г. Маркузе спробував переосмислити поняття репресії, що грає центральну роль у теорії З. Фрейда.

Г. Маркузе вважав, що можна виділити два типи репресій: базові і надлишкові. Базові репресії – це такі форми придушення і покарання, які існують для того, щоб встановити порядок в організованому суспільстві. Сучасні капіталістичні суспільства і відповідні політичні організації використовують значно більший обсяг репресій, ніж це необхідно для їх збереження. Це і є надлишкові репресії. Такий тип репресій застосовується не стільки для збереження суспільства, скільки для підтримки суспільства з абсолютно певним способом соціальної та політичної організації. Своєю чергою, суспільство застосовує надлишкові репресії, як правило, з класовим пануванням. Надлишкові репресії зникнуть тільки разом із знищенням капіталістичної системи і класового панування, вважає Г. Маркузе. У такому новому суспільстві навіть і базові репресії поступово стануть непотрібними. Спотоження в природі людини викликаються саме надлишковими репресіями – так відбувається у хворому суспільстві. Базові людські потреби й прагнення поступово трансформуються. Егоїзм

і концентрація на самому собі поступово замінюються співпрацею і творчим ставленням до життя. Отже, можливе створення суспільства без репресій, тобто такого суспільства, яке добровільно буде задовольняти потреби людини. Але таке суспільство не може виникнути без революції [2, с. 121].

У своїй праці «Одновимірна людина» Г. Маркузе стверджує, що революція можлива тільки в тому випадку, якщо в суспільстві з'являється якийсь негативний елемент, що стоїть на протилежних позиціях стосовно до загальноприйнятих переконань і стандартів, особливо тих, що належать до проблематики задоволення потреб людини з боку суспільства (Г. Маркузе вважав, що таким негативним елементом стане пролетаріат). На думку філософа, пролетаріат інтегрувався в капіталізм «загального благоденства» і став його частиною. Він, поряд з іншими шарами, випробував на собі вплив, який спотворює природу людських цінностей споживання. Негативний елемент у пізньокapіталістичному суспільстві буде включати всіх людей, незалежно від класового походження, які з тих чи інших причин відчують своє відчуження від спотворених стандартів суспільства, наприклад, розвиток різних жіночих рухів [2, с. 31].

Автор теорії гуманістичного психоаналізу Е. Фромм зробив фундаментальне дослідження феномену людської агресії та насильства, результатом чого стала його праця «Анатомія людської деструктивності» (1973). Е. Фромм спробував об'єднати «теорію середовища» та психоаналіз як методологічне вивчення природи людської агресивності і насильства. Психоаналітик класифікував види людської агресії як доброякісні та злоякісні. Доброякісна агресія біологічно закладена в людині як почуття самоствердження і оборонних інстинктів. «Закладена біологічна агресивність не була спонтанною, – стверджує Е. Фромм, – а виступала як захист основних інтересів людини – її розвитку і виживання як роду і виду. Ця оборонна агресія в умовах життя первісних народів була порівняно незначною [4, с. 551].

Злоякісна агресія виступає у формах помсти, садизму та некрофільії, які не були вродженими, а були результатом впливу на людину соціального та економічного середовища. «Людина стає деструктивною і жорстокою, тому що в неї виникають несприятливі умови, недостатні для подальшого зростання її як особистості» [4, с. 334].

Не можна не зауважити, що саме Е. Фромму належить ідея про те, що в процесі культурного розвитку послаблюється інстинктивна детермінація поведінки людини, і вона потребує в «системі координат» певних ціннісних орієнтирів, які дозволяють їй вижити у світі. Потреба в захищеності й безпеці штовхає людину на встановлення «сильних емоційних зв'язків зі світом. Вона може встановити якийсь симбіозний зв'язок, тобто стати частиною якоїсь групи або зробити групу людей частиною свого Я» [4, с. 291]. У людини відбувається пошук «об'єкта шанування і відданості, підпорядкування і любові» [4, с. 288]. На думку Е. Фромма, саме сфера релігії вперше надала людині не тільки можливість подолання тваринних інстинктів, але і почуття єдності з навколишнім світом і з соціумом, запропонувала систему ціннісних орієнтирів і авторитет.

Отже, сучасний агресивний інтернет-персонаж Mr.Freeman є певною очікуваною реакцією, з погляду психоаналізу. Він слугує одній меті – вивільненню наших бажань і потягів, але тільки через танатос. Тобто очікуваним є те, що відповіддю на сучасне суспільство споживання, де кожна людина відчуває себе самотньою і шукає встановлених ціннісних орієнтирів, є персонажі на кшталт Mr.Freeman, який сам агресивний і закликає нас до протистояння. Можна припустити, що інтернет-черв'як є своєрідним криком нашого несвідомого, що бажає вирватися з цього незрозумілого для нього світу та закликає нас до революції в усіх розуміннях цього слова. На нашу думку, ми ще не раз побачимо подібні прояви агресії у сучасній інтернет-мережі та будемо з захопленням спостерігати за нею, але через наше мізерне розуміння будемо переживати незрозумілі відчуття, виразити які завжди бракуватиме духу. Все зводиться до незлагоджених дій та вчинків, руйнівних за своєю суттю. І людина через свій страх перед можливостями власної свідомості та потенційними змінами, які вона може спричинити, буде завжди залишатися в тому самому стані самотності й невизначеності, у надії на те, що хтось Інший візьме все в свої руки.

Література:

1. Лейбин В. М. Психоанализ : учебное пособие / Валерий Моисеевич Лейбин. – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 2-е изд. – 592 с.

2. Маркузе Г. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе ; пер. с англ., послесл., примеч. А. А. Юдина ; сост., предисл. В. Ю. Кузнецова. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 526 с.

3. Фрейд З. Истерия и страх / Зигмунд Фрейд ; пер. с нем. Г. В. Барышниковой. – Санкт-Петербург : Азбука, 2010. – 318 с.

4. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм / пер. с нем. Э. М. Телятникова. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 635 с. – (Philosophy).

5. Фромм Э. Бегство от свободы / Эрих Фромм ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1995. – 256 с.

6. Шихирев П. Н. Современная социальная психология США / П. Н. Шихирев. – М. : Наука, 1979. – 238 с.

7. Mr. Freeman, part 61 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до відео: <http://www.youtube.com/watch?v=IZvIvKszsuM> (04.12.12).